

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA
MEDIEVISZTIKA PROGRAM

Pintér-Nagy Katalin

A hunok és az avarok fegyverzete, harcmodora
az írott források alapján
(Doktori értekezés tézisei)

Témavezetők:

Dr. Olajos Terézia egyetemi tanár

Dr. Zimonyi István egyetemi tanár

Szeged
2014

Bevezetés

A nomád népek harcmódora kapcsán az írott források többsége elsősorban a könnyűfegyverzetű lovasság jelentőségét emeli ki. Az elsőként Hérodotosznál megfogalmazott jellemzőket, köztük a lovasíjász harcmódor leírását a későbbi szerzők átvették, és a letelepült civilizációk látókörében aktuálisan megjelenő nomád népekre alkalmazták a középkor folyamán. A korabeli szerzők által sokszor használt toposzokat a modern kutatás is sokáig elfogadta és hangsúlyozta a nomád népek harcmódorára vonatkozólag. Bár igaz, hogy a nomádok többségénél a könnyűfegyverzetű lovasság volt a meghatározó a hadászati taktikában, és a korabeli külső szemlélők számára is ez a harcmódor volt az újdonság. Így ezt jobban kiemelték a nomád népek esetében a kútfők. Emellett azonban az írott és régészeti források, valamint képi ábrázolások tüzetesebb vizsgálata során megállapítható, hogy a könnyűfegyverzetű lovasság mellett a nomád népek taktikája kapcsán nehézfegyverzetű lovassággal, gyalogsággal és ostromtechnikával is számolhatunk.

Doktori disszertációm célja a hun és az avar hadsereg fegyverzetére és harcmódorára vonatkozó írott források elemzése. Egyrészt a vizsgált népekre vonatkozó fegyverterminusok összegyűjtése, értelmezése (esetenként régészeti anyaggal való összevetése), másrészt a harcmódorukra vonatkozó leírások összegyűjtése, elemzése. Különösen az olyan területekre fókuszálva (például nehézfegyverzetű lovasság, gyalogság, ostromtechnika), amelyeket kevésbé emelték ki eddig a nomád népek esetében.

A dolgozat felépítése

Dolgozatom az írott források általános ismertetésén kívül két nagy fejezetből áll, amelyek a hunok és az avarok fegyverzetével és harcmódorával foglalkoznak. Mindkét részben először e két nomád nép fegyverzetét

vizsgáltam, összegyűjtve a hunok és az avarok fegyvereire vonatkozó főként latin és görög nyelvű terminusokat, illetve az írott forrásokban található, fegyverzetükre vonatkozó jellemzéseket. A fegyverzet elemzését követően a két nomád nép harcmodorára tértem ki. Külön alfejezetekben tárgyaltam a hadjáratra, csatára történő felkészüléshez sorolható jelenségeket, itt a gyakorlás, a fegyelem, a felderítés, a jóslás, a folyón történő átkelés és az utánpótlás problematikáját vizsgáltam. A csaták közben megfigyelhető jelenségek közül e nomád népek hadseregeinek a hadrendjét, a létszámát, katonai jeladásaikat, pszichológiai hadviselésük különböző formáit és a hadseregek táborának védelmére vonatkozó híradásokat elemeztem. Külön alfejezetben tértem ki a hadseregek különbözői egységeinek vizsgálatára: elővéd, könnyűfegyverzetű lovasság, nehézfegyverzetű lovasság, gyalogság, testőrség és műszaki alakulatok (ostromtechnika). Ezt követően vizsgáltam a hunok és az avarok alávetett segédnépeire vonatkozó adatokat. Mindkét nomád nép harcmodorával foglalkozó utolsó alfejezetben egy-egy jelentős csata jeleneteit elemeztem: a hunok esetében a mauriacumi csatát, az avarok esetében pedig Priskos bizánci hadvezér 599-es avarok ellen vezetett hadjáratát.

Következtetések

A hunokra és az avarokra vonatkozó kútfőket vizsgálva megállapíthatjuk, hogy az 567-ben a Kárpát-medencét elfoglaló nomád nép harcmodoráról, fegyverzetéről több auctor emlékezik meg (hunok esetében huszonegy, az avarok esetében pedig huszonnyolc munka). A rendelkezésünkre álló források időbeli eloszlása teljesen különböző a két népnél. Ugyanis míg a Hun Birodalom esetében – annak ellenére, hogy volt forrásszegényebb időszak is – szinte a teljes fennállása idejéből vannak adataink a hunok fegyverzetéről, harcmodoráról, addig az avaroknál teljesen más a helyzet. A

források döntő többsége az Avar Kaganátus korai korszakának, a bizánci–avar háborúk idejének harcmódoráról ad számunkra tájékoztatást. A 7. század második felétől a 8. század végéig terjedő időszakról semmilyen híradásunk sincs erre a témára vonatkozólag. A 8. század végén, a frank–avar háborúk idején pedig csak néhány adatunk van. Tehát lényegében az avaroknál is csak egy rövidebb időszakra szolgáltatnak több adatot a harcmódorról, fegyverzetről a kútfők. Jelentős különbséget észlelhetünk a hunokat és az avarokat említő források műfaját illetően. Míg a hunok fegyvereit és harcmódorát említő kútfők döntő többsége történeti munka és költemény, addig az avarok kapcsán sokkal változatosabb a helyzet. Történeti munkákon és költeményeken kívül még különböző teológiai művekben (szentbeszéd, legendák stb.), évkönyvekben, levelekben, egy frank rendeletben és egy hadászati kézikönyvben találhatunk az avarok fegyverzetéről és harcmódoráról adatokat. Ezek közül kiemelendő Maurikios *Stratégikon* című munkája, a hunok és az avarok közül csak az avar hadsereg kutatása esetében áll a rendelkezésünkre ilyen témába vágó, speciálisan hadászattal foglalkozó mű. Emellett azonban érdekes jelenség, hogy míg a hunok esetében az auktorok nagyon gyakran adnak általános jellemzést a harcmódorukról, fegyverzetükről, addig az avaroknál csak Maurikiosnál találunk általános „ismertetőt” ebben a témában.

Az írott forrásokban a hunok fegyverzete kapcsán megfigyelhető az íj és a nyíl mellett a lándzsa, a vágófegyver, a pányva és a védőfegyverzet. Nem említik meg az auktorok az ütő- és sújtófegyvereket, és ezek használatát a régészeti leletek sem támasztják alá. Az avarok fegyverzetéről a kútfőkben az íjról, a nyílról, a vágófegyverről, a lándzsáról, az ütő- és sújtófegyverről, a parittyáról és a védőfegyverzetről találunk adatokat. A felsorolt fegyverek alkalmazását – a pányva, a parittyá és a lovak vértetének kivételével – a régészeti leletek is alátámasztják, és a legtöbb esetben pontos információt

nyerhetünk a fegyver szerkezetéről, felépítéséről, típusairól. Szerves anyag alkotóelemeikből kifolyólag a pányva és a parittyva használata csak az írott forrásokban érhető tetten. A pányva a vizsgált két nomád nép közül csak a hunoknál figyelhető meg, ez tipikusan jellegzetes nomád eszköznek tekinthető, melynek a használatát átvették a letelepült népek is Kelet-Európában a szarmatáktól, vagy az alánoktól, vagy a hunoktól (például a gótok). A pányvavetés mint harcolási mód a Kr. u. 2. és 6. század között széles körben elterjedt volt a nomád népeknél (szarmaták, alánok, hunok). A későbbiekben azonban nem figyelhető meg a kútfőkben ez a fegyver, csak a mongoloknál tűnik fel újból a forrásokban a használata. Ennek ellenére azonban nem jelenthető ki egyértelműen, hogy a 6. századtól a mongolokig terjedő időszakban a nomád népek ne használtak volna pányvát. Egyrészt fontos hangsúlyozni, hogy a pányva nemcsak fegyverként szolgált, hanem fontos eszköze volt a nomád népeknek a nagyállattartó pásztorkodásban. Ennél fogva kicsi a valószínűsége, hogy például az avarok vagy a honfoglaló magyarok ne használták volna az állattartásukban. Másrészt a foglyyszerzésben is fontos eszköz lehetett. Az avarok esetében is utalnak arra a kútfők, hogy a szlávoktól rabszolgákat hurcoltak el, és például bizánci területekről is foglyokat szereztek. A későbbiek folyamán a magyarok, a besenyők és a kunok kapcsán is vannak adataink rabszolga-kereskedelemről. Feltételezhető, hogy ezek a népek is használhatták ezt az eszközt is a foglyok elfogásakor. Úgy tűnik, ekkorra már a bizánci hadseregben is általános fegyverré vált a pányva, ugyanis a használatáról Bölcs Leó is megemlékezik a bizánci hadsereg fegyverzetének kapcsán. A forrásokban az avarok fegyverzetében szerepel a távolharcú fegyver, a parittyva, melynek használata a bizánci–avar és a frank–avar háborúk időszakában is feltűnik. Alkalmazása széles körben elterjedt volt Európában már a római kortól kezdve.

Valószínűleg az avarok vagy a bizánciaktól, vagy pedig más európai népektől vehették át a használatát ennek az eszköznek.

Egyes fegyvereknél megfigyelhető, hogy gyakorlati jelentőségük mellett szimbolikus jelentésük is lehetett a vizsgált nomád népek körében. Az íjak esetében a hunoknál egyértelműen kitűnik az írott forrásokból, hogy az uralkodói hatalom szimbólumai lehettek, amit a régészeti adatok is alátámasztanak. Az avarok esetében is feltételezhető, bár az írott forrásokban nem érhető tetten, hogy az íjnak a harcászati szerepével párhuzamosan szimbolikus jelentősége is lehetett. Azonban csak a kunbábonyi leletből következtethetünk erre. Az íj mellett a kard esetében is feltételezhető, hogy szakrális szerepe lehetett ezen nomád népek körében. A hunoknál Attila kardjának Iordanes munkájában megőrződött mitikus története alapján egyértelműen megállapítható, hogy ez a fegyver az uralkodói hatalom egyik legelőkelőbb szimbólumának számított, amely legitimálta viselőjének a hatalmát, és biztosította az uralma kontinuitását. A kútfőkben az avaroknál is megfigyelhető a kard kultikus szerepe, az 579/580. évi bizánci–avar szerződésről leírásából kiderül, hogy Baján avar szokás szerint a kivont kardja előtt esküdt meg.

A hadjáratokra, csatákra történő felkészülésnek több elemét lehet megfigyelni a hunoknál és az avaroknál is. Fontos szempont volt a nomád népek esetében is a különböző taktikai elemek begyakorlása. Erre vonatkozóan az avaroknál egyértelmű utalást találunk arra, hogy vadászat alkalmával (is) gyakorolhattak a hadjáratokra. A hunok esetében viszont csak nomád analógiák alapján következtethetünk arra, hogy az avarok által megemlégetett hun vadászatok nem csak a vad elejtésére szolgálhattak.

A csaták közbeni taktikai elemek sikeres végrehajtása érdekében a gyakorlás mellett fontos szempont volt a fegyelem betartása is. Bár a hunok esetében nem találunk erre vonatkozóan utalást a kútfőkben, és az avarokról

is csak általános információt kapunk ebben a témában Maurikiostól, valószínűleg mindkét nomád nép nagy hangsúlyt fektetett a fegyelem betartására, mint erre vonatkozóan más nomád (és nem nomád) népről vannak adataink.

Fontos feladat volt egy-egy hadjárat megindítása előtt és a hadjáratok közben is tájékozódni a kiszemelt területek földrajzi helyzetéről és népességéről stb., valamint az ellenfél hadseregének felépítéséről, létszámáról, hadmozdulatairól, ennek ellenére a hunok és az avarok esetében csak kevés adatból következtethetünk erre. A hunokról csak közvetett adatokból feltételezhetjük egy-egy sikeres hadjárat esetében, hogy pontos információik lehettek a hadjáratukra kiszemelt területekről. Maurikios az avarok kapcsán ebben a témában is csak általánosságban nyilatkozik, miszerint „ügyesen kilesik” a megfelelő helyzetet, és azt ki is használják. Azonban más forrásokból kiderül, hogy az avarok a számukra ismeretlen területeken jól tájékozódni képes embereket, „útikalauzokat” alkalmaztak, akik a kívánt célpontig kalauzolták seregüket. Emellett az avaroknál az a jelenség is megfigyelhető, hogy a felderítők az ellenfél hadseregéből „nyelveket” fogtak, hogy információkat szerezzenek tőlük.

Gyakori jelenség a nomád népeknél, hogy a hadjáratok indításakor és közvetlenül a csatákat megelőzően jóslattak annak érdekében, hogy kiderüljön: ki kerül ki győztesen az összecsapásból. Ezt a jelenséget azonban csak a hunok esetében figyelhetjük meg, akik béljóslást és csontból történő jóslást alkalmaztak Iordanes szerint a mauriacumi csatát megelőzően. Ez utóbbi szokás általános jelenségnek tekinthető az eurázsiai steppén. A béljóslás viszont nem jellemző a nomád népeknél, ám a Római Birodalom területén széles körben elterjedt hagyománynak tekinthető, jóllehet a 4. századra a rómaiaknál is visszaszorult ez a tradíció. Bár Maenchen-Helfen elfogadja a hunok esetében ezt a jóslási módot, és egy másik auctor (Prosper

Tiro) munkájában található bizonytalan adattal próbálja alátámasztani elméletét, ennek ellenére az a lehetőség is felmerülhet, hogy mindez csak Iordanes fikciója lehetett.

A nomád hadsereg vonulásában komoly nehézséget okozhatott a folyókon történő átkelés. A hunok esetében csak néhány adatot találunk az írott forrásokban arra vonatkozólag, hogy az időjárás adottságait esetenként kihasználva a befagyott folyón keltek át, vagy pedig fatörzsből készült/kivájt csónakokat és tutajokat használtak az átkelésre. Az avaroknál azonban sokkal komplexebb kép bontakozik ki ebben a témában. Kisebb folyók esetében egyszerűen átúsztattak a lovaikkal, vagy pedig bevárva a telet a befagyott vízen keltek át. Emellett az alávetett népeikkel (szlávok) vagy pedig szövetségeseikkel (langobardok és bizánciak) is építettek átkelésre alkalmas eszközöket. Saját maguk is készíthettek e célra megfelelő alkalmatosságokat. A források adataiból azonban nem lehet megállapítani, hogy a „szkíta módra” épített hídnek milyen sajátosságai voltak, és miben különbözött a bizánciakétól.

A hadsereg utánpótlás-problémáját többféle módon oldották meg a hunok és az avarok. Egyrészt biztosíthatták maguk számára az élelmet zsákmányolásból és esetleg vadászatból. Másrészről számos dolgot kénytelenek voltak magukkal vinni a hadjáratokra, amelyekre a kútfők mindkét nép esetében utalnak a szekereik említésével. Mindkét nomád nép esetében tetten érhető a forrásokban, hogy a hadjáratokra jelentős számú tartalék lóállománnyal indultak. Továbbá az avarok kapcsán a forrásokban megfigyelhető, hogy békekötések és szövetségkötések értelmében is hozzájutottak olyan dolgokhoz, melyek biztosították számukra az utánpótlást.

A csaták közbeni jelenségek közül a harc megkezdésének időpontjáról csak az avarok esetében vannak adataink, miszerint egyrészt megfigyelhető náluk a hirtelen, rajtaütésszerű, gyakran éjszakára időzített támadás.

Másrészről arra is találunk adatot a kútfőkben, hogy középkori szokás szerint az avarok is az ellenféllel előre megegyeztek a csata időpontjában.

Míg a hadrenddel kapcsolatban a hunok esetében csak egy adatunk van, addig az avarok esetében több információ áll a rendelkezésünkre. Iordanes a klasszikus csatrendre történő felállásról szolgáltat adatot, miszerint a hunok a centrumban helyezkedtek, a jobb és a bal szárnyon pedig a segédnépek foglaltak helyet. Az avaroknál viszont Maurikios azt hangsúlyozza, hogy a „bizánci mintájú” hármás felosztással (jobb és bal szárny, középvéd) szemben az avarok több különböző ezredbe, egységbe tömörülnek, mely felállásukkor egységes, egyetlen csatarendnek tűnik. Végeredményben ez az egységesnek látszó hadrend bomlik fel a támadásuk során több részre, melyek különböző taktikai utasításokat hajtanak végre. Ezt a jelenséget több auktor (főként Theophylaktos) munkájában található információ megerősíti. Bár ezekben a csataleírásokban nem találunk pontos adatot az avar hadsereg harcmódorára vonatkozólag, azonban a hadrendjükből egyértelműen következtethetünk arra, hogy könnyűfegyverzetű lovasságra jellemző taktikát alkalmaztak. A hun hadseregnek is az avarokhoz hasonló, több egységből felálló hadrendje lehetett a színlelt megfutamodás taktikája kivitelezésekor, melyre több forrás is utal.

Mindkét nép hadseregének létszámáról számos forrás nyújt információt, azonban a középkori forrásokban fellelhető létszámadatok eléggé megbízhatatlanok, így messzemenő következtetéseket nem lehet levonni sem a hun, sem az avar hadsereg létszámáról. Ami azonban kitűnik a fent nevezett forrásokból, hogy a hunok és az avarok hadi szerveződése is tízes rendszeren alapult, ahogy más steppei török és mongol nyelvű népek, valamint más kultúrkörből származó (például bizánciak) népek esetében is a hadsereg századokból, ezredek, tízezredek épült fel. A hunoknál

érdemes egy forrást kiemelni e témában. A kései keletkezésű skandináv *Hervar és Heidrik sagából* (*Hervarar saga ok Heiðreks*) egyértelműen kitűnik, hogy a hun hadsereg századokból, ezredekéből és tízezredekéből épül fel. A forrás megemlékezik ezen egységek létszámáról is, amiből kiderül, hogy a század, ezred és a tízezred több harcost foglalt magába, mint száz, vagy ezer, vagy tízezer fő. Ezt az adatot azért érdemes kiemelnünk, mert eddigi ismereteink szerint más népek tümenjeinek harcoslétszáma inkább kevesebb 10 ezer főnél.

A hun hadseregben az emberi hanggal és a hangszerekkel történő katonai jeladások figyelhetők meg az írott forrásokban, míg az avar hadseregben a hunoknál említett jelek mellett hadijelvényekre vonatkozó adatokat is találunk. Az emberi hanggal történő jeladásokra csak néhány forrásból következtethetünk, amelyekből kiderül, hogy a hunok és az avarok csata és ostrom közben kiabáltak, lármáztak. Feltételezhetően ezek között lehetett olyan kiáltás, mely a nomád csapategységek közötti katonai jelzések továbbítására szolgálhatott. Míg a hunoknál a hangszerek közül a kürtöket csak megemlíti a források a mauriacumi csata kapcsán, addig az avarok kürtjeiről számos adatot találunk. Az auktorok híradásából kitűnik, hogy a kürt egyrészt kagáni harci jelvényként szolgált, valamint a magasra emelt vagy a megszólaltatott harci kürt a hadba vonulást jelképezte az avaroknál. Továbbá néhány adatból egyértelműen kitűnik, hogy a kürtöket harc közben is használták, melyek ez esetben szolgálhattak a harc közbeni kommunikációra a különböző egységek között. Az avaroknál a hadijelvényekre is találunk példát, melyek közé a zászlós lándzsa és a korbács vagy ostor sorolható. Továbbá feltételezhető, hogy az auktorok által megemléített dobok erre a célra is szolgálhattak.

A pszichológiai hadviselés jelensége mindkét nomád nép esetében megfigyelhető többféle formában. A hunoknál és avaroknál is több forrás

emlékezik meg arról, hogy félelmetes hangokat, zajokat hallattak, valamint kürtök és esetleg dobok hangjával próbálták megrémíteni az ellenséget. A pszichológiai hadviselés egyik formájaként értelmezhető az is, hogy nagyobb létszámúnak próbálják feltüntetni a hadseregüket az ellenség szemében, mint amekkora valójában. Ezt például a hadsereghez tartozó nagy létszámú tartalék lovakkal érthették el. Mindkét nomád nép esetében megfigyelhető, hogy a győzelem érdekében különböző varázslási praktikákhoz is folyamodtak.

A hadjáratok alkalmával hunok és az avarok is gondoskodtak a hadseregük táborának védelméről. A hunok esetében egyértelműen tetten érhető ez a jelenség a mauriacumi csata alkalmával, amikor is Attila táborának a védelmét szekérsánc látta el. Az avarok esetében csak az alávetett szláv segédnépük esetében figyelhető meg a tábor szekérsánccal történő védelme. Emellett feltételezhető, hogy a szükséges dolgokat (például élelem, fegyverek, sátrak és az ostromeszközök egyes részei) szekereken magával szállító, hadjáratra vonuló avar sereg a tábora kialakításánál ezeket a szekereket felhasználhatta annak védelmére. Maurikios ezzel szemben azt hangsúlyozza, hogy az avarok csak őrszemek állításával oldják meg a táboruk védelmét.

A hadsereg egységei közül a hadjáratra vonuló sereg biztosítását az elővéd látta el, mely legtöbbször az alávetett segédnépekből verbuválódott. A hunok esetében a mauriacumi csata kapcsán következtethetünk erre, ahol a gepidák látták el ezt a szerepet. Az avaroknál pedig a szlávok töltötték be ezt a funkciót.

A hunok és az avarok harcmódorának és életmódjának megítélése kapcsán érdekes jelenséget figyelhetünk meg az írott forrásokban. Mindkét népnél érzékelhető – ahogy más „barbár” népek esetében is –, hogy az auctorok többsége igyekszik negatív színben feltüntetni szokásaikat,

harcmódorukat, külső megjelenésüket. A hunok és avarok esetében is megemlékeznek arról, hogy hitszegők, haszonlesők, „komiszok és kétszínűek”, kegyetlenek, és ocsmány a megjelenésük. Azonban csak a hunoknál figyelhető meg a vizsgált két nomád nép közül a könnyűfegyverzetű lovasíjász harcmódoruk erőteljes hangsúlyozása. Több forrás emlékezik meg arról, és kiemeli – legtöbbször erősen túlzó módon –, mennyire kiváló lovasok, és mennyire kitűnően bánnak az íjjal, nyíllal. A hunok általános jellemzésénél is elsősorban az íj és a nyíl használatát hangsúlyozzák a kútfők. Valamint a kiváló lovaglótudásukkal párhuzamosan több auktor is kiemeli, hogy képtelenek a gyalogos közlekedésre és harcmódorra. Ezzel szemben az avarok esetében teljesen más kép bontakozik ki az írott források adataiból. Maurikios ugyanennél a nomád népnél megemlíti – toposzt használva –, hogy gyalogosan nem képesek harcolni, mivel járni sem tudnak, de a hunoknál több forrás által is kiemelt kiváló lovaglótudás, kentaurhoz történő hasonlítás, az íj és a nyíl használatának erőteljes hangsúlyozása nem figyelhető meg az avaroknál. Maurikios is gyakorlatilag az íjat és a lándzsát egyenrangú fegyvernek tartja az avarok fegyverei közül, amellett, hogy megemlíti, nagy gondot fordítanak a lóháton történő íjazás elsajátítására. Ezzel párhuzamosan azonban a hadászatban jártas császár részletesen ismerteti ezen nomád nép könnyűfegyverzetű lovasságának haditaktikáját. Lindner szó szerint vette a források adatait, és úgy vélte, hogy a hunok sokkal inkább lovasoknak tarthatók, mint az avarok. Valamint arra a következtetésre jutott, a 6. század végi avar támadásokról szóló leírások azt mutatják, hogy a lovasságuk nem jelentős, és nem mutatható ki a könnyűfegyverzetű lovasíjászok nyoma. Véleménye szerint az avarok jelentősebb csatái gyalogsági csaták voltak. A források adataiból kibontakozó kép azonban valószínűleg nem azzal magyarázható, hogy az avar hadseregnek nem volt könnyűfegyverzetű lovassága. A Volgát a 370-es

években átlépő hunok jelentős támadást intéztek a Római Birodalom és a birodalmat körülvevő „barbár” népek ellen. A hun támadások jelentős hatást gyakoroltak Európa etnikai képének átalakulására. A mindent elsöprő hun támadás gyakorlatilag sokkhatásként érthette a rómaiakat, amit erősen túlzó módon le is jegyezték. A hunok esetében a saját hadseregükben, harcmodorukban idegen, ismeretlen elemeket hangsúlyozták, emelték ki. A délorosz steppén a 6. század második felében megjelenő avaroknál viszont már nem volt ennyire meglepő, idegen a nomád könnyűfegyverzetű lovasnomád taktika a letelepült birodalmak számára. Ugyanis az 5. század közepétől megfigyelhető például, hogy a bizánci harcmodorra jelentős hatást gyakoroltak a birodalom határainál megjelenő nomád népek. Tehát az avarok „tetteit” lejegyző auktorok számára nem az volt a lényeges szempont, hogy a könnyűfegyverzetű lovasíjász harcmodorukat hangsúlyozzák, hiszen erről már egyébként jelentős tapasztalataik voltak, és nem volt ismeretlen a számukra. Mindkét nomád nép harcmodora kapcsán megfigyelhető a forrásokban az ék alakban történő támadás, a színlelt megfutamodás, a rajtaütésszerű, lesből történő támadás és a bekerítés is, mely taktikai elemek nagyon elterjedtek voltak az eurázsiai steppe nomádjai körében. A hunok és avarok kapcsán is egyértelműen megállapítható, hogy az ék alakban történő támadás esetében szétszóródó, több egységből álló, laza csatarendről van szó. Emellett hangsúlyozandó, hogy míg a hunok esetében több forrás kisebb utalásaiból együtt vázolhatók fel a fent nevezett taktikai elemek, addig az avarok esetében egyetlen forrás, Maurikios hadászati munkája említi meg ezeket együttesen. A hadászatban jártas szerző írja le először részletesen a színlelt megfutamodás taktikáját. Ennek a taktikai elemnek a lesben állás, bekerítés eleme szintén az avaroknál tűnik fel először. Emellett azonban hangsúlyozandó, hogy a bekerítés nem kizárólag a színlelt megfutamodáshoz kapcsolódik, más kontextusban is megfigyelhető a nomádok hadi

repertoárjában, és ezen belül az avarokéban is. A hunok esetében a hátrafelé nyilazás is a színlelt megfutamodás taktikai elemeként tűnik fel a kútfőkben. Az avarok esetében viszont egyáltalán nem figyelhető meg az írott forrásokban, viszont egy az avarokkal azonosítható ábrázoláson szerepel ez a nyilazási mód a frank–avar háborúk időszakából. A könnyűfegyverzetű lovasság egyik jellegzetes, nem csak a nomád népekre jellemző hadifogása, a felperzselt föld taktikája szintén feltételezhető az avaroknál. A kutatók egy része Nagy Károly 791-es hadjárata kapcsán úgy véli, hogy az avarok ezt a taktikát vetették be a frankok ellen, és ezzel kényszerítették ki a frank sereg visszavonulását.

A könnyűfegyverzetű lovasság mellett azonban mindkét nomád nép esetében feltételezhető nehézfegyverzetű lovasság is. Az írott források adataiból úgy tűnik, hogy a hunoknál valószínűleg kisebb jelentősége lehetett ennek a csapategységnek. Feltételezhetően a nehézfegyverzetű lovasságuk egyrészt keletről, Belső-Ázsiából magukkal hozott elemekből és/vagy a délorosz steppén meghódított alánokból tevődhetett össze. Az avarok esetében azonban úgy tűnik, hogy a bizánci–avar háborúk időszakában jelentősebb szerepük lehetett ezeknek a nehézfegyverzetű lovas osztagoknak. Az avar nehézfegyverzetű lovasságnak fő támadófegyverzete a hosszú dőfőlándzsa volt, és esetleg a hosszú, kétélű kard. Valamint a harcos páncélozottsága mellett feltételezhető, hogy a lovát is ellátták vértézettel. A későbbiek folyamán, a frank–avar háborúk időszakában valószínűleg újból nagyobb jelentősége lehetett a nehézfegyverzetű lovasságnak, bár korántsem akkora, mint amilyen a Bizánci Birodalom elleni hadjáratok idején. Ebben a kései időszakban megjelenhettek frank típusú fegyverek is a felszerelésükben (például páncél).

Egy-egy csata esetében feltételezhető, hogy a könnyűfegyverzetű lovasíjászok különböző taktikai elemeik bevetésével felbomlasztották és

szétzilálták az ellenfél hadrendjét, és valószínűleg ekkor vethették be a nehézfegyverzetű lovas egységeiket, melyek végső csapást mértek az ellenfélre.

Több nomád népnél megfigyelhető, hogy rendelkezett a hadseregük saját népükből verbuvált gyalogsággal. A hunoknál és az avaroknál ez a jelenség nem támasztható alá írott forrásokkal. Mindkét nép esetében a hadseregük gyalogsága alávetett segédnépekből szerveződhetett: a hunoknál germán népek, az avaroknál pedig szlávok és gepidák alkothatták e nomád népek seregének gyalogságát (is). A hunok és az avarok segédnépei között a gyalogság kapcsán a fentebb felsorolt népek mellett még nomád népek is jelen voltak. A hunok esetében alánok, az avarok kapcsán kutrigurok, bulgárok feltételezhetők elsősorban.

A nomád birodalmak uralkodóinak védelmét biztosító testőrség a hunok esetében Attila kapcsán egyértelműen tetten érhető a forrásokban. Az avar kagán testőrségére azonban csak néhány forrás közvetett utalásaiból következtethetünk.

Ahhoz, hogy a hunok és az avarok a Római Birodalommal/Bizánci Birodalommal szembeni támadásaik során sikereket érjenek el, elengedetlenül fontos volt az erődítmények elleni ostromtechnika alkalmazása is. Az avarok ostromtechnikájáról sokkal több adat áll rendelkezésünkre, mint a hunokéra. A mindkét nomád nép támadásai során használt ostromgépek építését nemcsak az alávetett segédnépek és hadifoglyok végezhatték, hanem maguk a nomádok is képesek voltak ilyen szerkezeteket előállítani. Némely típus építési technikáját átvehették európai birodalmaktól. Erre jó példa, hogy a hunok a Római Birodalomtól, az avarok pedig a Bizánci Birodalomtól tanulhatták el a torziós szerkezetű hajítógépek építési elvét. Egyes ostromgépfajtákat azonban keletről hozhattak magukkal a nomád népek. Feltételezhető, hogy az avarok a Kínában feltalált, egyszerűbb

szerkezetű kőhajítógép építésének a tudását keletről hozhatták magukkal. A nomád népek azonban nemcsak képesek lehettek önállóan elkészíteni ezeket az ostromgépeket, hanem újításokat is be tudtak vezetni az ostromtechnika terén. Jól példázza ezt Prokopoios leírása, miszerint a szabirok olyan faltörőkos-típust építettek, mely mind a bizánciaknál, mind a perzsáknál teljesen ismeretlen volt. A hunok ostromtechnikája kapcsán megfigyelhető, egyszerű ostromtoronyszerű építmény is saját tervezésűnek tűnik, mindenesetre szerkezetileg nagyon különbözik a rómaiak ostromtoronyaitól.

Összegezve a leírtakat megállapítható, hogy nem állja meg a helyét az az elképzelés, miszerint a könnyűfegyverzetű lovasság volt a kizárólagos a hunok és az avarok hadi repertoárjában. Az avaroknál viszont az sem fogadható el, hogy harcmodorukból kiszorult volna a könnyűfegyverzetű lovasság. Mindkét nomád nép hadi repertoárja esetében megfigyelhető a könnyűfegyverzetű és a nehézfegyverzetű lovasság, a gyalogság és az ostromtechnika is. Az, hogy melyik hadi egység és ezzel párhuzamosan mely taktikai elemek kerültek túlsúlyba, változó a hunoknál és az avaroknál. Hadászati szempontból kiemelendő az avarok harcmodoráról (is) megemlékező Maurikios *Stratégikon* című munkája. A szerző az avarok kapcsán a fegyverzetük felsorolása és a csaták közben alkalmazott taktikai elemek leírása mellett többnyire általános, más nomád népek harcászatára is alkalmazható információkat szolgáltat. Ezeket az általános, toposzokkal teli adatokat azonban jól kiegészítik (néhány esetben cáfolják) más auktorok információi.

A témában megjelent tanulmányok

Notes on the arms of the Avar heavy cavalry. *Acta Orientalia Academie Scientiarum* 58/2 (2005), 135–148.

A segédnépek szerepe az avar hadseregben. In: *Középkortörténeti tanulmányok* 5. Szerk. Révész É. – Halmágyi M. Szeged 2007, 105–118.

The terms of the Sarmatian arms in the written sources. *Chronica* 7–8. (2007–2008), 2008, 151–160.

Notes on the siege techniques employed by the Avar army. In: *Proceedings of the ninth Conference of the European Society for Central Asian Studies*. Ed. Gacek, T. – Pstrusińska, J. Cambridge Scholars Publishing 2009, 257–269.

Az avar hadsereg ostromtechnikája a Bizánci Birodalom ellenében. *AUSZ Acta Historica* 128. (2010), 71–83.

Remarks on the siege tactics of the nomadic people of the Southern-Russian Steppe in the 4th-6th centuries. *Publicationes Universitatis Miskolcensis* (megjelenés alatt)

Scabbard Accessories found in a grave of the Early Middle Ages on Pácin–Szenna-hill. *Chronica* 11. (2011), 113–124.

Megjegyzések az avarok korai történetének kronológiájához. *Belvedere* 23/4. (2011), 6–14.

Kora népvándorlás kori sír Pácin–Szenna-dombról. *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve* 51. (2012), 93–104.

A témával kapcsolatos konferencia-előadások

The arms of the Avar heavy cavalry in written and archeological sources and pictorial representations – MeN I. Medieval Nomads. First International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe (11–16 May 2004, Szeged).

The use of Avar ballistae and other siege devices in the beleaguering of the towns of Byzantium – 9th ESCAS. The 9th Conference on Central Asia: The Local, the Regional and the Global (The European Society for Central Asian Studies – ESCAS, 12–14 September 2005, Krakkó).

The terms of the Sarmatian arms in the written sources – MeN II. Second International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe (24–26 May 2007, Jászberény).

A segédnépek szerepe az avar hadseregben – V. Medievisztika PhD-konferencia (2007. június 7–8., Szeged).

Új szempontok a nomád népek harcmodorának és fegyverzetének kutatásában – SZTE Bölcsészkar Tudományos Nap (2009, Szeged).

Notes on the siege techniques on the Eastern European steppe in the 4th–6th century AD –MeN III. Third International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe (20–21 May 2009, Miskolc).

Kelet-európai nomád népek ostromtechnikája a 4-6. században – VI. Medievisztikai PhD-konferencia (2009. június 4–5., Szeged).

Scabbard Accessories found in a grave of the Early Middle Ages on Pácina-Szenna-hill – MeN IV. Fourth International Conference on the Medieval History of the Eurasian Steppe (26–29 January 2011, Cairo).

Avar csatajelenetek Theophylaktos Simokattés történeti munkájában – Olajos Terézia professzor asszony tiszteletére rendezett felolvasó ülés (2011. október 12., Szeged).

Észrevételek a 4–7. századi kelet-európai nomád népek ostromtechnikájának eredetével kapcsolatban – Globalizáció, modernizáció, tradíciók. Wittman Tibor (1923–1972) emlékezete és öröksége (2012. szeptember 24–26., Szeged).